

1.

Загальні засади вікової психології

Психічне та особистісне життя людини від народження до старості зазнає багатьох змін, які впливають на здобуття нею психічного, соціально-психологічного, морального і духовного досвідів, їх збагачення, форми і способи самореалізації, функціонування в соціумі. На межі XVIII—XIX ст. було започатковано науковий підхід до вивчення вікових психологічних особливостей, проблем еволюції психологічних засад життя і психічної діяльності людини. З часом вікова психологія виокремилася в самостійну галузь психологічної науки, в лоні якої викристалізувалися різноманітні напрями, концепції, теорії, школи.

1.1. Вікова психологія як галузь психологічної науки

Вікова психологія є багатогалузеву академічною наукою, яка вивчає психічний та особистісний розвиток людини від народження до старості. Вона має чітко окреслений предмет дослідження, послуговується загальнонауковими і специфічними методами, методиками, критеріями істини, описуючи його у спеціальних термінах, відокремлюючи від предметів інших наук, навіть споріднених, наприклад від загальної психології, психофізіології, генетичної психології. Вони також певною мірою вивчають *вік* — своєрідний біопсихологічний годинник, що починає свій хід з моменту зародження людини, неухильно і незворотно рухається від народження до смерті. Напрямо цього

руху хоч і визначений природою та суспільством, але кожна людина не тільки підпорядковується йому, а й вносить суттєві корективи.

Сутність, об'єкт і предмет вікової психології

Вікова психологія зосереджена на проблемах психічного та особистісного життя людини, зокрема на зумовлених віковим розвитком особливостях, тенденціях, процесах.

Вікова психологія — галузь психологічної науки, яка вивчає особливості психічного та особистісного розвитку людини на різних етапах її життя.

Об'єктом дослідження вікової психології є людина на всіх етапах її життя. Його специфіка полягає передусім у тому, що протягом життя в психіці та особистості людини відбуваються різні якісні перетворення, дослідження яких потребує системного з'ясування загальних закономірностей вікового розвитку. Предметом дослідження вікової психології є вікова динаміка, закономірності, фактори, умови, механізми становлення, формування і розвитку психіки та особистості. Вікова психологія вивчає загальні закономірності, особливості виникнення і розвитку психічних процесів та властивостей у дітей, підлітків, юнаків, дорослих і зумовлену віком динаміку співвідношень між ними; причини та закономірності переходу від одного вікового періоду до наступного; становлення різних видів діяльності (гри, навчання, праці, спілкування); формування психічних якостей (вікових можливостей засвоєння знань) і властивостей (самосвідомості, спонукальної та емоційної сфер, характеру, здібностей) особистості.

Вікова психологія виявляє структурні та функціональні зміни, новоутворення, що формуються з віком у психіці та діяльності людини, знаменуючи собою переходи до все нових ступенів її розвитку. Розкриває вона передумови та умови, що визначають процес розвитку, співвідношення у ньому природних (спадковість, фізіологічне дозрівання організму), психологічних, соціальних і духовних чинників, завдяки яким і через які реалізуються можливості психічного розвитку людини, а також роль історично сформованих суспільством цінностей (мови, досягнень науки, техніки, мистецтва, суспільних та моральних норм поведінки тощо) у становленні особистості. Особливу увагу вона звертає на рушійні сили індивідуального розвитку людської психіки та особистості, індивідуально-типологічні відмінності у психічно-

му розвитку дітей, підлітків, молоді, дорослих і старих людей, чинники, що їх детермінують, тощо.

Теоретичні відкриття у віковій психології розширюють можливості її практичного застосування. Наприклад, об'єктивна необхідність активізації й оптимізації процесів навчання та виховання дітей зумовила виникнення такої сфери психологічної практики, як контроль над процесами дитячого розвитку. Подібно до того, як педіатр стежить за фізичним здоров'ям дітей, дитячий психолог з'ясовує, чи правильно розвивається і функціонує психіка дитини, в чому полягають імовірні відхилення в розвитку її особистості і як можна попередити чи компенсувати їх.

Вікова психологія має справу зі специфічними одиницями аналізу, якими є вік, віковий період, ситуація розвитку тощо. При цьому вік не зводиться до суми окремих психічних процесів, не розглядається як календарний період. Він, за визначенням російського й українського психолога Лева Виготського (1896—1934), є відносно замкнутим циклом розвитку людини, який має свій зміст, структуру, функції та динаміку. Тривалість віку визначається внутрішнім змістом, бо його поділяють на періоди розвитку, навіть своєрідні «епохи», що дорівнюють одному, трьом, п'яти рокам. Хронологічний (паспортний) вік і психологічний вік не є тотожними феноменами. Хронологічний вік — лише координата відліку та зовнішня межа, на тлі якої відбувається психічний розвиток особистості.

У віковій психології виразно виявляються відмінності в методології досліджень, мові опису. Наприклад, швейцарський психолог Жан Піаже (1896—1980) послуговувався мовою математики та біології («групування», «операція», «асиміляція», «адаптація» та ін.), австрійський невропатолог, психіатр, засновник теорії і практики психоаналізу Зігмунд Фройд (1856—1939) використовував мову біології, медицини і філософії («несвідоме», «свідоме», «страждаюче Я» та ін.). У психоаналітичному сенсі Я — психічна інстанція особистості, яка прагне контролювати всі її психічні процеси. У психіці воно репрезентує передусвідомлене, контролює вимоги інстинктів *Воно*.

Психічний розвиток вивчає також *генетична психологія*, зосереджуючись на процесах зародження нових психічних явищ у надрах попередніх періодів, становлення нових психічних механізмів, формування знань про них на основі аналізу перспектив і розвитку. На відміну від неї класична вікова психологія переймається загальними закономірностями психічного розвитку особистості незалежно від її індивідуальності. Не обходячи увагою особливості розвитку конкретного індивіда як цілісного феномена,

дослідники прагнуть до аналізу ролі спадковості, культури, мотивації, пізнавального розвитку і поведінки, а також стосунків у різноманітних соціальних спільнотах (у сім'ї, групах ровесників, навчальних і професійних колективах). Вікова психологія з'ясовує наявність і суть закономірностей розвитку психіки здорової людини, міру їх обов'язковості (всезагальності) для всіх, досліджує суть психічного розвитку та особливостей його перебігу. Вивчаючи психіку людини на певному етапі розвитку, вона виходить із того, що може відбутися в житті людини взагалі, адже розвиток психіки триває від народження до глибокої старості.

Як наука вікова психологія починається з моменту зустрічі двох людей, які переслідують різні цілі: психолога-дослідника, що має своїм завданням отримання істинного, точного знання про закономірності психічного та особистісного розвитку, а також людини будь-якого віку, яку психолог вважатиме об'єктом дослідження.

Методологічні засади вікової психології

Розвиток вікової психології як науки безпосередньо залежить від її методологічної забезпеченості. Це означає, що кожен дослідник і психолог-практик повинні чітко знати методологічні засади вікової психології, вміти обирати, а за необхідності і створювати відповідно до мети і завдань дослідження конкретні методи, мати достатнє уявлення про систему методів, придатних для пізнання психічних явищ та особистісних феноменів у галузі вікової психології. Чіткість методологічної позиції психолога унеможливує надмірне захоплення лише збором емпіричного матеріалу чи складанням теоретичних схем без заглиблення в психологічну реальність, вивчення суті психологічної проблеми.

Методологічні проблеми вікової психології вічні та супроводжують її з моменту виникнення. Методологічна і теоретична роз'єднаність досліджень у віковій психології посилена високими темпами диференціації та гетерохронністю виявлення психологічного знання. Це є благодатним ґрунтом не лише для редукаціонізму (спрощення, розуміння вікового розвитку) та еkleктики (безсистемного поєднання різноманітних елементів), а й для псевдонаукових уявлень про психіку і людину загалом. У віковій психології найчастіше виділяють два види редукаціонізму — біологічний і соціологічний. Суть першого полягає у спробах поширення фізіологічних чи інших біологічних пояснень на психологічні та особистісні явища. Радянські психологи декларували вірність марксистській парадигмі у психологічній науці, що була яскраво вираженим варіантом соціологічного редукаціонізму.